

18. LUDOLF VAN SAKSEN, *tBoeck van den leven ons Heeren Jesu Christi*. Delft, [Jacob Jacobszoon van der Meer of Christiaen Snellaert], 1488, f°.

Gespikkeld kafsleren band; op beide platten een smalle rolstempel als omlijsting; 18de eeuw.

's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, 170 E 8

Tweede editie, verschenen 22 mei 1488, van dezelfde korte redactie van *Dat boec vanden leven ons heren Jesu Christi* als de hiervoor besproken

Antwerpse druk van 3 november 1487. Beide drukken zijn resp. met 151 en 132 verschillende houtsneden geïllustreerd; zij brengen hetzelfde onderwerp in beeld, vertonen nagenoeg hetzelfde formaat en komen grotendeels op dezelfde bladzijden voor, maar zij zijn van andere houtblokken afgedrukt. In Leeus druk komen drie reeksen voor die William Conway vorige eeuw onderscheidde door de maker ervan met een noodnaam aan te duiden: de tweede Goudse meester, de eerste Antwerpse meester en de Haarlemse meester. De eenenvijftig houtsneden van de tweede Goudse meester komen al in vroegere drukken van Leeu voor: 36 eenzijdige bedrukte losse bladen (CA 746 (II)) te dateren tussen 3 juni 1480 en 5 september 1482, *Dat liden ende die passie ons heeren Jesu Christi* van 29 juli 1482 (CA 1156) en *Devote ghetiden van den leven ende passie Jesu Christi* tussen 1483 en 11 juni 1484 te situeren (CA 1115 (II)). De overige houtsneden, waaronder vier randen, komen hier voor het eerst voor. De Delftse druk, waarvan niet met zekerheid kan worden uitgemaakt of hij aan Jacob Jacobzoon van der Meer of aan zijn opvolger Christiaan Snellaert is toe te schrijven, vertoont een homogene reeks houtsneden die door Conway aan de tweede Delftse meester zijn toegekend en door hem ook als kopieën van de houtsneden in de Antwerpse druk zijn bestempeld. Achtenveertig houtsneden komen al eerder voor in een aantal drukken van Van der Meer: *Die vier uterste* van 25 maart 1486 (CA 1319), *Epistelen ende Evangelien* van 29 november 1486 (CA 696), *Passionael* van Jacobus de Voragine van 1 maart 1487 (CA 1763) en *Dat liden ende die passie ons heeren Jesu Christi* van 10 maart 1487 (CA 1160). Al de overige houtsneden, waaronder een reeks van 75 komen hier voor het eerst voor. Omdat de houtsneden uit de Antwerpse druk door vroegere kunsthistorici vaak als minder goed ten overstaan van de Delftse zijn beoordeeld, hebben Schretlen — en Hind die hem hierin gevolgd heeft — beweerd dat de Delftse reeks de oorspronkelijke moet zijn geweest, waarnaar de Antwerpse gekopieerd werd. Maar dan moeten al de Delftse blokken al eerder bestaan hebben. De hypothese door Schretlen geuit als zouden zowel de Delftse als de Antwerpse blokken gekopieerd zijn naar een thans niet meer bekend/bestaand origineel, lijkt zinvol. Verder onderzoek zal moeten uitwijzen of dit origineel misschien de Keulse Bijbel van 1478-1479 (VOULLIÈME 256, 257) is. Anderzijds is het geheel niet onmogelijk dat de Delftse reeks, ook al zou die artistiek hoogstaander zijn — wat zeker niet voor elke houtsnede het geval is — naar de drie reeksen uit de Antwerpse druk is nagesneden (met uitzondering van de reeds bestaande Delftse natuurlijk). Hier duikt echter één moeilijkheid op: de houtsnede uit de Delftse druk, „Scriptura en „Die mensche” voorstellend (CONWAY 21.9.1) en twee randen (CONWAY 21.8.3,4) komen reeds in een druk van 1 maart 1487 (CA 1763) voor en kunnen dus niet nagesneden zijn naar de analoge houtsneden uit de Antwerpse druk van 3 november 1487;

vermoedelijk is het tegenovergestelde gebeurd. Mevrouw Ina Kok te Amsterdam, die voor ons een aantal zaken aan haar eigen documentatie heeft getoetst waarvoor wij haar hier gaarne dank zeggen, heeft ook nog opgemerkt dat de Scriptura-houtsnede, gezien de afmetingen, heel goed tot de reeks van vijfenzeventig grote houtsneden (CONWAY 21.12.1-75) kan behoren. Dit zou dan een Delfts origineel en een Antwerpse kopie zijn. Hier kan nog aan toegevoegd worden dat de Delftse kopieën niet slaafs zijn nagesneden, daarbij blijk gevend van originaliteit, zodat de vrijheden, die hij zich heeft veroorloofd, zijn kopieën doorgaans zijn ten goede gekomen. Tal van blokken die voor deze Ludolfus-uitgaven hebben gediend, worden op hun beurt weer in latere drukken aangetroffen. Het hier tentoongestelde Haagse exemplaar is gerubriceerd. Aangezien in deze druk geen houtsnee-initialen voorkomen zoals in de Antwerpse, zijn er rode lombarden geschilderd. De houtsneden zijn niet ingekleurd. [E.C.-I. & J.D.]

CA 1182. W. M. CONWAY, *The woodcutters of the Netherlands in the fifteenth century*, Cambridge, 1884, 9.2.4-6, 8-16, 18, 19, 21-56, 61; 10.6.1-16, 26, 91-140; 10.7.1-10; 12.3.1-22; 21.7.1-52, 55; 21.8.3, 4; 21.9.1; 21.12.1-75; vnl. p. 59, 117. M. J. SCHRETLEN, *Dutch and Flemish woodcuts of the fifteenth century*, New York, 1969 (originally published 1925) *passim*; POLAIN 2543; A. M. HIND, *An introduction to a history of woodcut*, II, New York, 1963 (first published in 1935), p. 565-573; *Tboeck vanden leven ons heeren Iesu Christi, Geeraert Leeu, Antwerpen 1487*. Facsimile-druk van de houtsneden met inleiding door L. INDESTEGE, Antwerpen, 1952 (Uitgave van de Vereniging der Antwerpsche Bibliophielen, 2de r., nr. 3). S. CORSTEN, *Die Kölner Bilderbibeln von 1478. Neue Studien zu ihrer Entstehungsgeschichte*, Gutenberg Jahrbuch 1957, p. 72-93; W. & L. HELLINGA, *The fifteenth-century printing types of the Low Countries*, I, Amsterdam, 1966, p. 36; B. G. Lane, *The Genesis woodcuts of a Dutch adaptation of the 'Vita Christi'*. The early illustrated book, Essays in honor of Lessing J. Rosenwald, ed. S. HINDMAN, Washington, 1982, p. 63-85; J. DESCHAMPS, *De 'Vita Christi' van Ludolf van Saksen in het Middelnederlands*, *Historia et spiritualitas Cartusienensis. Colloquii quarti internationalis Acta*, Gandavi-Antverpiae-Brugis 16-19 sept. 1982, ed. J. DE GRAUWE, Destelbergen, 1983, p. 157-176; IDL 3017.
